

РАДОЈЕ СИМИЋ

ВУК СТЕФ. КАРАЏИЋ О КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ

1. Реч-две о Вукову делу и Вуку

1. 1. Приступ

Вуков практични допринос српској култури тако је велики, тако неоспоран и тако сјајан, да засењује све што му је претходило, као појединачни подухват, и што му у историји српске културе, за петама долази. Али тај Вуков практични допринос, у очима његових потомака, чак и оних који га уздижу и славе, засенио је и све што је Вук као стваралац учинио, и самог Вука као човека. Због тога се у савременим мишљењима о Вуку, и у општој оцени, бар оној владајућој, запажа извесна неуравнотеженост, извесна унутрашња контрадикција, извесна неслагласност између става према његову делу, око којега нема више колебања и око којега се сви слажу без колебања да је непоновљиво, и става према Вуковој личности, око које има много колебања, и много мистификација.

Ако је нпр. громка декларација о Вуку као генијалном књижевнику заснована на аргументима који величају непролазне вредности народне песме и приче, пословице и загонетке, онда је та декларација колико громка толико исто и празна: Вукове заслуге око те књижевности лако се могу редуковати на техничке послове око скупљања и издавања, око проналажења бисера и њихова изношења на тржиште — уз извесне чисто механичке интервенције, језичке и стилске!¹ Вуковој творачкој снази, Вуковој духовној величини и Вукову филолошком дару у том случају остаје оно место које су му наменили најљући противници. Остаје му злурада оцена Јована Хаџића, по којој »цена народни(х) песама Српскому народу припада«, а сам Вук — »осим овога, што је и онако туђе, друго ништа не

¹ Исп. мој рад *Реч-две о исходичним Вуковим погледима на књижевни језик и правопис код Срба* (у шт.), те *Од народног језика у књижевности до књижевног језика на народној основици*, обј. у часопису »Школски час« 1/1984, 63—79. — Исп. и следеће моје ситније прилоге: *Das literatursprachliche Korpus V. St. Karadžić*, *Zeitschrift für Slavistik* XXV/6/1980, 823—829; — *Вукова реформа графици и ортографије*, Југосл. семинар за стране слависте XXX/1979, 30—40; — *Напомене о Вукову књижевном језику*, исто, 79—82.

зна, почем је од страни(х) језика и од сваке науке чист, а туђим се пер-
јем кити и шара».²

1. 2. Несхваћена величина

Тачна оцена Вукових способности тражи од нас већи духовни напор, подробнију анализу и прецизније одмеравање онога што је он учинио. Академска научна критика нема ни времена ни довољно слуха за овакву врсту посла. Она полази од истините, али не и одлучујуће чињенице да је Вук био недовољно школован и недовољно приправљен за монументални пројекат којег се прихватио, те успешну његову реализацију приписују стицају срећних околности, у првом реду, или мудрости Јернеја Копитара, Вуковог ментора³, на другоме месту, и тек у крајњој инстанци Вуковој упорности у спровођењу Копитаревих замисли.

Све оно што није изводљиво из поменутих премиса, објашњиво је, са показаног гледишта, као пука случајност или сл.

Узмимо за пример Вукове збирке народних песама. Гримова ласкава оцена прве од њих, оне коју је Вук сачинио као генералну пробу за касније велике подухвате у овој области⁴, није само учинила да пресакне сваки подсмех његових сународника у самој клици, већ је код многих изазвала, и изазива искрен национални понос. »Од свих словенских племена — гласи та оцена — сви су Срби својим благим и за песму необично згодним језиком најобдаренији песмом, певањем и причом, и изгледа да је добри Бог богатим даром народне поезије хтео надокнадити им немање књига«. Поређење са немачким народним песмама испада у корист српских, а за поређење остаје једино најчувенија међу свима »Песма над песмама«: »Ја не бих знао који би народ могао показати тако изврсно богатство љубавних песама сем Соломунове свете Песме над песмама«⁵. Опште је познато да све Вукове збирке по лепоти песама, њихову стилу и уметничкој снази, далеко премашују све остало. Да ли је умесно Вуков допринос сводити на ниво техничких интервенција?

Други пример ће нам бити из Вукове граматичарске делатности. Најбољи познавалац Вукова дела, Вукова живота и рада, Вукове личности у целини, његов биограф и поштовалац Љубомир Стојановић, пишући о првом Вуковом граматичком спису, који се опет може посматрати као гене-

² Исп., Ј. Хадић, одн. М. Светић, *Утук или одговор на одговор на Ситнице езикословне*. У Новом Саду 1839. — Препит. у књ. Вука Ст. Караџића *Грамаџички и полемички списи* III/1, Београд 1897, 40—54. — Правонапис цитираних текстова у овом раду је прилагођен нашим навикама у оној мери у којој је то изискивала потреба за бољим разумевањем. Што томе није сметало, по мојој оцени, задржавано је да би бар донекле напомињало на стари начин писања.

³ Исп. о томе напр. код Љ. Стојановића, *Живот и рад Вука Ст. Караџића*, Београд 1924.

⁴ *Мала простонародња Славено-Сербска Песнарица*, издана Вуком Стефановићем. У Виени 1814.

⁵ Превод исп. у књизи Љ. Стојановића, *Живот и рад...*, 72.

рална проба за касније подухвате у овој сфери Вукова рада, Вукову улогу опет своди на чисто технички план. Он утврђује да су у овој књижици вешто комбиновани⁶⁾ филолошки погледи Јернеја Копитара са граматичким обрасцима »славенског« граматичара Аврама Мразовића, који су просто илустровани грађом Вукова родног говора. Стојановић ипак у чуду застаје пред овим случајем, који се противи здравом разуму. »То што се Вук прихватио посла да напише Граматику — резонује Стојановић, — несумњиво је највећи тријумф Копитарев. Што је Вук сео и написао по његову наповору песме које је имао у глави (или му је казала Савка, — једна Вукова рођака која се затекла у Бечу, Р. С.) и припремио их за штампу, то се може објаснити; што их је писао друкчијим правописом, који је био бољи од уобичајеног⁷⁾, ни то није тако необично; али натерати човека који никаквог претходног граматичког образовања нема, да напише граматику, и то за језик који пре тога никакве граматике није имао — то је право чудо. Вук је — и то је језгро Стојановићева објашњења за Вуков успех — био као у некој хипнози од Копитара, улазио сав у његове идеје, гутао их без икакве резерве, и извршавао их, колико је могао, у свој потпуности њиховој«⁸⁾.

1. 3. Необичан дар

У изради тога првог филолошког дела Вуковог сарађивао је још један његов пријатељ: Лука Миланов. Чињеница да се у њему »и данас мало шта може исправити«⁹⁾ сигурно је једним делом објашњава тиме. Али само једним делом. И Љ. Стојановић то увиђа, те с правом тврди да Вукова прва грамика »у ово доба не би могла бити боље написана ни од кога« сем од њенога чудног, неприправљеног за тај посао, чак недовољно писменог аутора¹⁰⁾.

Копитар, који је несумњиво имао директан увид у Вуков рад на »Писменици« пун је похвала и за дело, али и за аутора. Овome он приписује извесне особине које ће нас изненадити јер их нормално не бисмо очекивали код почетника: »Он (тј. Вук, Р. С.) — пише Копитар у рецензији — има прву и главну особину грамитачара — тачност; као какав изасланик, он верно извештава о томе какав је језик и не брине се да ли би нешто могло или требало да буде и друкчије. Поврх тога — додаје рецензент, — овај први покушај препоручује се не само логичком прецизношћу

⁶⁾ *Писменица Сербскога језика*. По говору простог народа написана Вуком Стефановићем, Србианцем. У Виени 1814.

⁷⁾ Вук је у свој књижици напустио дотадашњи неуређени начин писања и усвојио реформисани правопис свога пријатеља Саве Мркаља, који је овај предложио у својој књижици *Сало дебелог јера либо (=или) азбукопротрес*. У Будиму граду 1810.

⁸⁾ Љ. Стојановић, *Живот и рад...*, 73.

⁹⁾ *Цит. д.*, 81.

¹⁰⁾ *Цит. д.*, 82.

расуђивања, већ и енергичним стилем: колико аутор говори скромно о себи, исто толиком снагом брани он чистоту српског језика...¹¹

Необично, али истинито: поред тога што у Вуковој књизи хвали своје идеје о »чистоти« народног језика у књижевности (исп. даље, 2. 2), он истиче понешто што нити је сам могао учинити за Вука и уместо Вука, нити је могао претпоставити да је то Вуку дошло од Саве Мркаља или Луке Милованова: хвали његов енергични стил! И хвали његову логичност и прецизност у расуђивању. То су особености које је, ето, Вук испољио још на самом почетку књижевног рада...

Све мање подлеже сумњи да и онај »благ и за песму необично згодан језик«, који тако уздиже Грим, примајући га као »богати дар народне поезије«, да је он свој пуни сјај народног филиграна добио под маестралним глачалом у Вуковој радионици. Вук о томе, додуше, сасвим уздржано констатује: »Ја сам песме писао, као што сам чуо, да се певају«¹². Али је већину записао не »по чувењу« него »по сећању«: бирао је, дакле, из сопственог репертоара најбоље варијанте и најуспелије импровизације.

Нема двојбе: Вук је поседовао необичан језички дар.

2. Прве Вукове мисли о језику

2.1. Моћ интуиције

Тај велики Вуков дар није се испољавао само у језику и стилу. Прецизност »језичког осећања«, сигурност интуиције, често су му били успешна замена за граматичко образовање, чак и више од тога. Вукови судови о језику нису никаква копија Копитаревих мисли. Они су то у малој мери: Вук је снажним мисаоним узлетима успевао да се вине до хоризоната Копитаревих знања, и да у великим висинама изгради мостове до супротних и супротстављених Копитару — присталица традиционалних схватања о језику као нечему специфичном, а књижевног језика као творевине демократског духа и општег договора. И да изгради сопствене погледе.

У првој збирци народних песама (1814) Вук се осврће на стање у књижевном језику код Срба, у којем »не само што ни двојица један другоме не одобравају, и једнако не пишу; него нико ни сам не пише једнако постојано; него данас овако, а сутра онако«. Док тако устраје у Срба, свако ће писати »како зна, и како муе воља; а тако ће га сваки и да критизира; јербо други правила нема ни један, ни други: и на тај начин могу обојица имати право; јербо сваки човек мисли (у свачему) да је онако најбоље, и најправие, као што он у своме разсуждењу налази, да је добро и право«¹³. »И

¹¹ »Бечке опште књижевне новине«; — прев. обј. у: »Сабрана дела Вука Ст. Караџића«, Београд 1968, 308. — Наш превод је нешто друкчије стилизован.

¹² Предговор *Песнарице*. — Исп. такође Љ. Стојановића, *Живот и рад*..., 93.

¹³ Цит. м.

тако ће све непрестено бити — суморно закључује Вук — докле се год наши учени (а особито они, кои(х) дужност то изискује, и к тому и(х) позива) несогласе, и у договору начине Србску Грамматику и један Словар (= речник). Пак онда црн му образ, кои не буде умео или не буде хтео владати се по ономе». Дакле, Аутијеву шталу српскога књижевног језика може очистити колективни договор: није битно који ће то књижевни језик бити, и како ће изгледати, важно је да га се сви држе у писању.

У рецензији на »Новине Србске«, своме првом књижевнокритичком тексту (који није објављен, већ је пронађен у Вуковој оставштини), посвећеном анализи језика, Вук размишља о односу књижевног језика и народног говора, и увиђа да је то врло сложен проблем од чијег разрешења зависе многа статусна и егзистенцијална питања књижевног језика. Разрешење тог проблема у ствари је први и основни услов у изградњи свакога књижевног језика. То је једно од базичних питања граматике књижевног језика, које код Срба још није ни начето, те они и не могу говорити да имају књижевни језик, већ се морају испомагати народним говорним језиком, њега се чврсто држати да би избегли хаос у писању. Тек када добију нормиран и граматички обрађен књижевни језик, могу напустити народни језик и узети заједнички, новоизграђени књижевни језик.

»Србљи — размишља Вук на једноме месту своје рецензије — будући да јошт никакове Граматике свога језика немају, зато они, кои пишу, морају пазити на говор простог Народа; и не отступајући од онога треба свој језик да углађавају и да поправљају. А тому је најбоље место у новинама, јербо многе друге књиге морају списатељи Србски тако просто писати да их сваки, и најпростии сељак, кои читати зна, разумјети може. А у новинама то ние нужно; јербо сваки кои чита новине, он разумјева мало и углаћени језик. И зато имаду право« уредници »што гди кое нове, непознате у обштем говору, рјечи употребљавају; но и то треба умјерено да чине, и добро да гледају, дали се оне рјечи друкчие како у Народу не именују, пак онда је боље метнути ону своју рјеч, него туђу, или нову сковати; јербо су новине и онако пуне туђи(х) и непознати(х) рјечи, и имена људи, земаља, градова, вода и пр.«¹⁴

У »Објавленију на Писменицу« (нешто као рекламни проспект којим се објављује излазак из штампе његове прве граматике), Вук потврђује своје схватање о улози граматике у књижевном језику, као његовог фундамента и чувара његове правилности, као изворишта целокупне регулативе. »Писменица је у свакоме језику перви непоколебими ступ, кој језик не само садржава и од зуба времена заштитчува (= чува, брани), но и к совершенству приводи, углађавајући га и распрострањавајући«¹⁵.

На тај начин Вук, у крајњој инстанци, књижевни језик сматра производом граматичког генија, ако не индивидуалног онда колективног, којем се списатељ мора покоравати и по њему се владати у »углађавању и поправљању« сопственог израза. Такво би схватање, формулисано овако

¹⁴ »Сабрана дела...«, 15.

¹⁵ »Сабрана дела...«, 238.

како смо ми овде учинили, неодољиво подсећало на општеприхваћене идеје о књижевном језику код српских културних људи тога доба: књижевницима је налагано да се држе («славенских») граматика и других узора, те свој (народни) језик да »оплеменеју« страним адитивима по »вкусу вишње класе«.

2.2. Однос књижевног и народног језика

Вуково се схватање књижевног језика ипак разликује од општег. Он додуше, видели смо, захтева од списатеља да се стриктно држе »постојаних правила« у писању, и то правила која ће бити заједничким договором утврђена; али он ова правила не изводи из »славенског« језика, већ из — народног. Прихвативши се незахвалног и тешког задатка да напише граматiku¹⁶, Вук је увидео да народни језик, у условима у којима су се затекли Срби почетком XIX века, као и с обзиром на прилике у културној Европи, има много више разлога да буде основицом књижевног језика него »славенски«¹⁷. У својој првој граматичкој Вук се ипак не упушта у расправу о томе, него само кратко констатује: »А што се тиче склањања имена и мјестоименија (=заменица), и спрезања (=промене) глагола, ја сам се у овоме држао говора просто-народног, т. је: говора они(х) Сербља, који живе по селима далеко од градова, које ће ми признати сваки Србљин, који зна како народ Србски говори«¹⁸.

У свом другом књижевнокритичком прилогу, у »Рецензији о Книзизовомој: Усамљени Јуноша« тада популарног прозаисте Милована Видаковића¹⁹, Вук формулише ширу теоријску платформу као полазиште за критичку анализу језика овог дела. Два су фундаментална појма на којима је заснована Вукова теорија књижевног језика коју је овде изнео. Први од њих назван је »чистотом«; другом је Вук дао име »својство језика«.

¹⁶ Вук у предговору *Писменице* врло је скроман у оцени дела, и својих могућности »Ја сам — истиче он, — још прие почетка овога дјела, познавао како теготу, тако и недостатак сила мојих к писању једне Писменице (коју ја никад, а особито на матерњем језику, ни јесам учио као што би требало), а и при самом дјелу све сам ово јошт већма осјетио и искусио; но ништа мање, мене је истинита ревност к роду моме ободрила, и принудила ме да зажмурих и да један пут тумарим главом кроз ово терње, макар на ону страну сав подеран и крвав изишао...« — *Сабрана дела...*, 29—300.

¹⁷ Именом »славенски« називан је руски црквени језик, који је стицајем околности постао (и остао до данас) и језиком српске православне цркве. У грађанској употреби, камо се на самом почетку (у првој половини XVIII века) почео ширити, није код Срба ухватио корена, али је од половине XVIII до половине XIX века узиман као граматички узор коме се тежило, и у пракси покушавало подражавати тако што је народни језик допуњаван извесним »славенским« елементима, кад више, а кад мање, без система и чврстих правила у томе, већ према приликама и према знању онога који се језиком служио. Та је мешавина (неуређена и неодређена) названа »славеносербским« језиком.

¹⁸ »Сабрана дела...«, 31.

¹⁹ Видаковићев »Усамљени Јуноша« објављен је 1810. год. у Будиму, а Вукова рецензија изашла је у бечким »Новинама Србским«, 1815.

Први је јасан, други није. Послужићемо се ширим цитатима да упознамо његов садржај. Ево првога: »Што се чистоте језика тиче, и својства његова, у томе се на многим мјестима свједочи, да је Г. Сачи(нитељ) у Србији рођен; а на неким пак мјестима видисе да је одонуда у дјетињству изишао, и туђе језике учећи, и на њима науке слушајући, свој позаборавио...«²⁰

Ако чистота/чистоћа језика значи његову ненатруњеност »туђим примјесама«²¹, онда под термином »својства језика« Вук свакако подразумева специјалну констелацију гласовних, граматичких и других форми и правила за њихову употребу, која је у сваком посебном језику друкчија него у осталима, чак и онима који су му најсроднији²². Грешити против чистоте, значи неопрезно употребљавати стране језичке елементе; прешити против својства језика, значи, прво, небрижљиво се односити према граматичким и другим његовим регулативама, било да се крше или небрижљиво примењују, и друго, примену правила страног језика на језичку грађу сопственог идиома.

Други цитат, који је вредно навести, гласи: »Да се свакиј списатељ мора старати колико за ствар, о којој пише, толико (ако се несмје рећи више) за чистоту и за својство онога језика, на којем пише, о том не треба ни говорити: то знаду и читатељи акамоли Списатељи. Свакиј списатељ мора имати у језику постојана правила, по којима се он влада. Србљи будући да још тих правила не имају скупљених, зато се нјегови Списатељи (кад Срби пишу) морају владати по чистом и непоквареном говору народа Србскога: Јербо Аделунгов рјечник, и све његове Грамматике ништа друго нису, него из народа Њемачког скупљена правила о ъемачком језику. Кој Списатељ Србскиј грјеши против говора свог народа, онај грјеши против правила свога језика«²³.

Вук овде понавља и јасније формулише своја ранија схватања, али додаје и нешто ново што осветљава његов коначни став из тог периода рада о питањима која нас овде занимају: о односу књижевног и народног

²⁰ »Сабрана дела...«, 126.

²¹ Р. Симеон, *Енциклопедијски рјечник лингвистичких назива*, Затреб 1969, 196—197, овако дефинише језичку »чистоћу«: »У хс. (=хрватско-српском) се водила — и још се води — борба за чистоћу језика против уношења барбанизма, али уједно и против архаизама, неологизама те за избацивање дословно преведених фразеологизама; кадшто се тај назив схваћа не само у значењу: настојање да се сачува језик чист од туђих примјеса, него значи и претјерану пажљивост и прецизност с обзиром на говорна и граматичка правила« (исп. чистунство). — У Вукову појмовном систему ово друго значење упоредиво је са схватањем »својства језика«.

²² Вук се и касније враћа појму »својства језика«, и доводи га — сасвим у смислу Хумболтових идеја (!?) — у везу са духовним својствима народа, објашњавајући да »сви народи не почињу с једне стране мислити о стварима; и отуд је постала она разлика између језика, што се зове својство језика — *Српски рјечник* (1818), V.

²³ »Сабрана дела...«, 126. — Облици »рјеч«, »прјешити« и сл. не одликавају изговор, већ су настали заменом једног тадашњег знака словном комбинацијом »јек«, која се консеквентно употребљава у свим положајима где и тадашњи знак, без обзира на гласовну вредност (одатле се види по нешто од карактера тадашњег правописа).

језика. Књижевни језик је за Вука онај модел који он приписује немачком граматичару Аделунгу²⁴ и његову поимању књижевног језика. Књижевни језик чине »из народа... скупљена правила о... језику«. Још увек Вук, дакле, мисли да је књижевни језик вештачка креација — настала у филолошкој радионици граматичара, — али правила која су у њу уграђена нису резултат стваралачког надахнућа, већ су апстрахована из говорне праксе народног језика.

Књижевни језик је, по томе Вуковом схватању, различит од народног говора, али структурно с њим повезан и од њега зависан.

3. Велики заокрет

3.1. Гуска и прасе

Милован Видаковић, кога поменуемо у вези са Вуковом критиком његова романа, такође се — као и многи људи од књиге у то доба — бавио мислима о језику. Тако је 1813, годину дана пре Вукових првих текстова, освануло Видаковићево »Примјечание о Србском езику«²⁵, у основи неконзистентан текст у којем се аутор залаже за народни језик у књижевности, против »славенског« језика или мешавине народног и »славенског«, а затим прихвата оно што је претходно одбацио. На извештај начин он је ипак припомогао Вуку, који неке своје идеје формулише управо по угледу на Видаковића и његове истомишљенике, наравно: оне које су за њега прихватљиве.

»Ја по моему разсужденију — истиче Видаковић — за общее добро нашега народа находим, да ми пишемо Србски, да нас вес народ наш разумје; а да наш стариј език Славенскиј, кои нам навјеки у црковни книга остае, оставимо за Богослове, и за њека на ученна и висока лица отnose се да дјела; да га взирамо (= сматрамо) као наш Свешчениј (= свети) език, и дичимо се с ним, као греци наши с Елинским. Да е славенскиј наш език богато рјечив, и правилен; да е у израженијама сладак, њежан и силан, то е истина: и да ми из њега, као из источника (= извора) љепи рјечија узимати у наш Србскиј език поправљати можемо, то нам нитко не брани; не узимамо бо из чужег (= туђег) езика, но опет из нашего: Но да ми књиге на њему за просвјешчание нашего народа пишемо, видими се не разумно захтевање: нисмо ми турци, да не можемо, и не смјемо на нашем езику писати књиге, но да се держимо другог езика у тому, као они што се Аравијског держе...«²⁶

²⁴ Јохан Кристоф Аделунг (1732—1806), немачки граматичар на којег се Вук често позива. Он је аутор и чувене крилатице »пиши као што говориш«, коју је Вук, преко Саве Мркаља, усвојио и употребио као базично гесло у својој реформи правописа.

²⁵ Изд. у »Новинама Србским« 1815, а прент. у »Сабраним делима...«, 354—361.

²⁶ »Сабрана дела...«, 355.

Упустивши се у расправу о појму »Сербског езика«, Видаковић, и поред неколицине добрих опсервација нпр. о продору страних речи у наше говоре и сл., губи основне нити својих мисли и запада у противречности. »Када чуемо — вели он — да сав наш народ и дан данашњи у они земља, кое су прво наше отечештво биле, у којима су наши праотци неколико стотина година царствовали, и из којих смо земаља и ми произишли, чуемо велим их гдије све ове рјечи чисто, или гдје коју с малом њесма премјеном изговарају. Увјеримосе дакле, да је оно правиј наш и стариј език Сербскиј, којим говоре наши од пол Србије к Македонији у цјелој Босни, Ерцеговини, у Албанији, Црној гори, а и у Далмацији«. Примећујући »дасу наши у они земља токмо с турским рјечми свој език искварили, а овдје и с Турским и с Мађарским, и с Њемецким; и преко свега тога свое рјечи собственне некако извернули!« — Видаковић изјављује: »Дакле да пишемо као што у они земља говоре? — Не! — ја на то не наводим: нигди ми предјел земље нећемо најти, гдје би народ тако чисто, и тако правилно, и по грамматици говорио, да би његов диалект за књижевниј език узети могли. Србин у они страна многе рјечи ружно, какогод и ми, изговара, кое Книгописац треба да исправи. Као што и Њемци не гледу, како им народ вообщче говори, да онако пишу, но пишу, како им својство езика доноси.«²⁷

Крајњи Видаковићев закључак, иако недоречен, сугерира усвајање мешавинског књижевног језика на прелазу између »славенског« и народног. Навешћемо о томе један његов исказ у којем је садржана и тачна примедба о тешкоћама међудијалекатског споразумевања ако би се сваки књижевник држао сопственог говора: »Дакле нити ваља да Славенски пишемо, будући да народ общиј, овиј древниј език не разумје! нити ваља пуко просто писати, као што народ и најпростиј говори; понеже у свакој провинцији другојачије говоре, сљедователно морали би и списатели у свакому предјелу другојачије и књиге писати. Пак онда кад би узео наш Сремаш књигу, да чита, која је у ерватској написана, он би се смејао, понеже њеке рјечи, којим се он ние навикао, куриозно би му и ушеси звониле; а Ерват би се смејао њему: као што их доста пути чуемо, гди се устменно препиру и инате«²⁸.

По Видаковићу, дакле, »усвојство езика« не ниче из тла, као што Вук мисли, већ га треба тражити у (»схваенским«) граматикама.

»Сербско пишемо — узвикује Видаковић, — да нас народ наш разумјети може«. А одмах потом саветује: »Ми можемо писати Сербски, но не треба онако да пишемо, као што и просте наше баке говоре«. Вук се, у навођеној рецензији, решио да покаже Видаковићу да је ипак боље писати »како баке говоре« него што он чини. »Славенски« и »Сербски език« самовољно измешани у Видаковићеву тексту, Вуку су личили на карикатуру, па је с подсмехом изјавио да се »тако слажу као гуска и прасе«²⁹. И

²⁷ Цит. д., 257.

²⁸ Цит. д., 256.

²⁹ Цит. д., 128.

Вук је, више у шали него у збиљи, поучио Видаковића да не треба писати — нити говорити — *болестиом, паметиом, него или болешћу, памећу*, дакле по народном говору, или пак болестију и паметију, дакле по »славенском« и да не треба писати — нити говорити: *живу, машећи, нарасти, горе* (последња два у 3. 1. једн.), — него *живе, машући, нарасте, гори* итд. Уз напомену да и »Србљи у Мачжарској по варошима тако говоре. Али се Списатељи могу ласно (и морају) чувати од тога; а правило је о том најпостојание у Писменици Г. Вука Стефановића...«³⁰

3.2. »Као с катедре«

Видаковића је увредила Вукова критика јер је »Г. Реценсент усудио-се њекиј тон учитељскиј узети« и њему »као с Катедре« говорити. »Радбисам био знати — протестује Видаковић — за какова он себе мужа признае; и у каквому са мношћу одношенију стои, кад он оваковиј сверху мене Аукторитет узима? Да је учен, био би поне учтив... Као да он мени у тому што заповједати може; срамота! из самих његовиј рјечиј познаесе, из какове је школе изишао...«³¹

У другој књизи свог следећег романа »Љубомир у Елисијуму« Видаковић се поново осврће на Вукову рецензију и одбија све примедбе изјављујући: »Он (рецензент) нек се води по свому укусу, а јаћу по мому, и она правила, која он мени у езику препоручуе, нек задржи сам за себе (већ је раније рекао да је »Писменица« — »сасвим проста«!)³². Он мене шиље у њеку писменицу (пак још с онаковим тоном говори, као да ју је он сам сочинио) да почерпам правила, по којима би ја књиге писао. Из љубопитства отворим и узмем исту писменицу! Но нисам знао у тај ма, или ћу се Правилам оним смејјати, или за онолико писмена, која је сочинитељ у њој изоставио, љутити!«³³

Видаковић се у својој љутњи досећао »из какове је школе изишао« Вук, али није знао, нити је могао знати — ко је Вук. Ускоро је на зрло неугодан начин ово сазнао: 1817. појавила се опширна Вукова критика по-

³⁰ Цит. д., 129.

³¹ Отговори на критическу рецензију издахну сверху књиге Усамлениј Јуноша. — Изашло у »Новинама Србским« 1815, а прешт. у »Сабраним делима Вука Ст. Караџића« XII, 314—318.

³² »Сабрана дела...«, 361. И у првом одговору Видаковић се неблагодарно осврће на Писменицу Вукову, сматра је »простом«, али је тамо много блажи у оцени: »А што ме (Рецензент) шиље у Г. Вука Стефановича писменицу, нека ми опрости! — Ја Г. Вука љубим као мога земљака...; обане некасе по оној писменици мој Г. Рецензент (Вук није потписао прву рецензију, и Видаковић заиста није знао да је то он), кад књиге успише, влада, он и ако ћеду и стотине с њим, но ја не. Ја сам желио да се изда Србска граматика, и првиј Г. Вук мое је у тому желание исполнио, но сочини ју са свом просто, по којој књигописец неможе владатисе; нити је он њу писао за просвјешћене наше у овим земљама Србле«. — Цит. д., 317, подвдл. моја.

³³ У Новом Саду 1816. — Делимично прешт. у »Сабраним делима...«, 361—363. — Алузивија са »писменицама« односи се на азбуку Саве Мркаља, која је била далеко простија од оне којом су се тадашњи списатељи служили (ист. напомену 9).

менутога Видаковићевог романа »Љубомир у Елисиуму«. Оштра и непоштенна. Вук у њој први пут износи радикално схватање о књижевном језику одбијајући сваки компромис и истичући да је једино решење за Србе: прихватити народни језик. Ево почетног пасуса рецензије.

»'Вси народи, и сами језичници (језикословци) книги своја по граматическим правилам списаша, у нас по правилам баби Смилјани пишутсја'. Овим риечима Г. Архимандрит Кенгелац свршуе предисловие својега Естествословиа (=предговор »Природописа«), а ми њима почињемо ову другу рецензију Србску. Већ има око 40 година, како смо почели Србски писати, и за то време не само што ни есмо у езику пошли у напредак, него смо толико ударили натраг, да би нам требало јошт 40 година, да дођемо на оно мјесто, гђе смо прие били. До данас се готово ни едан Списатељ код нас не нађе, да постави себи правила по којима ће писати, него како му кад падне у памет. Како кои зареже перо да пише, он већ одма почне мислити како ће *език поправљати*, а не како *ће га учити*: зато е готово свакога нашег списатеља *прва књига боља од друге, друга од треће* и т. д.«³⁴

Овом се злу може стати на пут једино прихватањем народног језика.

»То е најпречиј и едниј начин, којим се може подигнути наша литература: да почне писати свакиј Списатељ онако, као што се говори у онм предјелу, гђе се он родио и узрастао: Сриемац Сремачки, Бачванин Бачвански, Србианац Србиански, Ерцеговац Ерцеговачки, Бошњак Босански, Црногорац Црногорски, Далматинац Далматински, Рват Рватски, Славонац Славонски и т. д. па ће онда дознати Ерцеговци, Бошњаци, Црногорци, Далматинци, Рвати и Славонци, како се говори по Сриему, по Бачкој, по Банату и по свој Србији (као н. п. по Шумадији, по Лиевчу и по Темнићу, по Ресави, по Црној Рици и по Краини Неготинској)...«³⁵

Опасност од међудијалекатских неспоразума је мала у поређењу са сном која долази од мешања народног и »славенског«, и од погрешака у оба језика.

»Сад нека нам каже, Г. В. оће ли Сриемцима куриозније звонити у ушеси *ђевојка, диете, биело, лепо, вијати* или Ерцеговцима и Рватима *девојка, дете, бело, лепо, вејати*; него свима *љубљећи, видјећи*, понеже свуда *пастирев* и *земљедјелцев* било е, *господаров моих, измежду њима*, при себи и *при честних мислеј*, за *моћи*, за *умјети*, за *хотјети*, на тебе се већ чека, дајте му *познати* егов, и т. д.«

У свему томе највеће зло представља волунтаризам, самовоља писаца.

»Јошт да ко запита Ерцеговца или Сриемца, зашто тако говори, он би казао: тако се код нас говори; али да какав Ерцеговац или Сриемац запита Г. В(идаковића) зашто тако пише, он му не би за но ништа друго одговорити, него: *ја имам таковиј вкус*. А онај би помислио да је он *кус*...«³⁶

Народни језик књижевници морају учити, уместо што га »поправљају«.

³⁴ »Сабрана дела...«, 143.

³⁵ Цит. д., 180.

³⁶ Цит. м.

»Сав народ наш, особито по селима, куда не ма много књижевника, говори тако правилно по Грамматици, као што е *Шлецер* или *Лесин* писао Њемачки. Само су они Списатељи и књижевници наши навалили, да *исправљају* и да *поправљају* език, кои не знају народног езика, па им се чини, да е лакше нов език начинити, него свој матерњи научити. Истина да јошт нико до данас ние новог езика начинио, нити га е могуће начинити; али е њима заиста лакше нов език градити, него свој учити: зашто новиј они граде *»по правилам баби Смиљани«*, а свој би морали учити по правилима, која се не могу промјењивати како кои оће»³⁷

Видаковићев пример, са његовим противречним мислима и апсолутном недоследношћу у практичним решењима, послужио је Вуку као сјајан пример како не ваља радити. Помоћу тог примера Вук је успео доказати неисправност пута којим су Срби кренули у изградњу књижевног језика, пута који би — уз солидну припрему и опрез — могао дати и боље резултате. Али они који су се тада ангажовали на *»грађењу«* књижевног језика, до тих резултата нису могли доћи.

»Г. В(идаковићу) остављамо — злурадо поручује Вук — нека исправља език и изврће риечи (овако као што е почео), нека тврде риечи умекшава, и нека пише *Славено-Сербску Грамматику* (него нам се чини по свој прилици, да неће бити по вољи ни његовој страни: зашто он у њој неће пазити ни на каква друга правила осим свога *вкуса*, а вкус је његов, као што смо виђели, врло различан и непостојан; а друго може бити да ће се од његове стране кои наћи толико паметан, да му рече: *у Грамматици не ма вкуса као ни у Арифметици: него то треба научити и знати«*)»³⁸.

3.3. »Свињарски и говедарски језик« као књижевни

3.3.1. »Језик не може бити прост«

Видаковић је, покушавајући да сузбије Вуков напад, тражио мишљење и код неких угледних научника и филолога, *»најпосле пишем чак и у Прагу (у Чехску) Господину Добровскому«*. Одговор Добровскога, у Видаковићеву преводу, гласи: *»Но мени, ако би сам се и ја што рећи усудио, ни мало не допада се, да Србли у езику свомеу даже (=чак) и самим простим сељаном снисходити морају. Понежу нуждно, да они за предмете отмјеније и език благороднији имају. И могао би се воистинну посредственнији њеких пут узети, и слог Средниј (Stylus medius) за то испословати, кои би и древному приближавао се езику, а от части пак и ко всеобщему народа говору снисходио: не мора бо, кад се што пише, тако просто бити, да већ и до самих Синтаксических поткрјешностеј буде«*³⁹.

Вук је суздржан у општрини одговора Добровскоме, али је јасан и консеквентан. *»Да Г. Добровскиј посједи барем едну годину, у Корловци-*

³⁷ Цит. с., 183.

³⁸ Цит. д., 192—193. — Сва су подвлачења Вукова.

³⁹ Цит. с., 363.

ма, или у *Руднику*, ми се јамачно надамо, да би онда казао, с нама заедно, да треба управо онако писати, као што говоре Србљи по селима... Ми не знамо билисе могло казати икаквим средњим слогом што љепше и благо-родније, него Србским сељачким езиком? Ми мислимо, да су само мисли просте, а да език не може бити прост: н. п. што е год просто у Србском езику, оно мора бити просто и у Елинском и у Латинском; а што е високо у *Омировој Илијади*, оно не може бити просто ни у Србском езику»⁴⁰

3.3.2. Срби »ни у каквој књизи немају правога свог језика«!

Том поражавајућом изјавом почиње Вук расправу у чувеноме »Српском рјечнику« 1818, у књизи којом је свету приказао реформисани књижевни језик и правопис »српски«⁴¹: »Већ има близу *иљаду година* — гласи она у целини — како Србљи имају своја слова и писмо, а да до данас још ни у каквој књизи немају правога свог језика«. »Оставше дипломе од наши краљева и од царева, и други рукописи од они времена свједоче..., да су писари у писању мијешали народни језик с црквеним језиком, као и данас што се ради«.

»Два су велика узрока овој несрећи нашега језика, и овом (прије нечувеном на овом свијету) покору нашему: *прво*, што су наши списатељи све самоуци у Српском језику: зашто ми немамо још ни *Буквара Српскога*, а камо ли што више. Ако се наш списатељ родио у вароши, он већ није ни чуо правога и чистог Српског језика; ако ли се родио у селу, он је у ђетињству дошао у варош и онђе за 10—15 година учећи науке на туђим језицима, морао заборавити и мислити Српски... Кад који тако прође кроз све школе, онда постане Српски списатељ (који оће); ђекоји узму Славенску граматику Г. Мразовића⁴², те је прочитају: да по њој *Српски* пишу, а ђекоји не траже ни ње, но одма по Њемачкој и Латинској граматичи почну Српски писати, и не сумљајући да они могу не знати свога језика. Но ово је барем несрећа, на коју се туже и остали Славенски народи (сви, осим Руса), који на свом језику немају школа ни наука: али је *друго* само наше, и са свим ново на овом свијету, т. ј. што ми имамо *два језика*, па оћемо и *трећи* да начинимо. Понајвише наши књижевника и веће госпode Српске по Маџарској кажу, да је Славенски језик (што имамо данас на њему библију и остале црквене књиге) прави Српски језик, а овај, што њим говори народ (и они), да је само *свињарски* и *говедраски језик*, и да је *покварен* од првога. А како треба данас писати за Србље, ни они сви нијесу сложни, него су се подијелили на две стране: једни кажу да треба писати управо *Славенски*, а народни језик оставити са свим, као *покварен*,

⁴⁰ Цит. д., 197. — Подвлачења косим словима су Вукова, а она разређивањем слова — моја.

⁴¹ *Српски рјечник, истолкован Њемачким и Латинским ријечима*. Скупио и на свијет издао Вук Стефановић. У Вечу 1818, III.

⁴² *Руководство к Славенстјеј Грамматичје*, Будим 1794. — По њој је израђена *Писменица*.

свињарски и говедарски језик...; а други (којије највише има) кажу, да не треба управо ни Славенски ни Српски, него да народни језик треба *поправљати*, и писати мјешовито између обадва језика, да се приближава Славенскоме и да се гради књижевни језик, да се Славенски језик опет поврати у народ и оживи»⁴³.

3.3.3. »Поправљање језика«

Вук узвикује да је »сила Божја« књижевника »који једнако поправљају језик Српски (а кашто и Славенски, кад не знаду ни како је Српски ни Славенски, н. п. *млаз* мјесто *млаз*⁴⁴; *месјец*, *мјесец* мјесто *мјесец*; *опомјенутисе*, *омјетати*, *окервавити*, *ерђа* и т. д.), к Славенском приближавају и *граде* књижевни језик (зашто они мисле, да су књижевни језици осталије народа *начињени*, а не могу да разумију, да су сви народи почели писати оним језиком, као што говоре орачи и копачи, свињари и говедари, па кад се почело љепше мислити, онда су и језици љепши *постали*). — А како то они чине? Сваки по својој вољи и по своме *вкосу*. Никаквим језиком на овом свијету није тако ласно писати, као овим њивим: код њи не треба знати никакве граматике (ни Српске ни Славенске), него зарежи перо па пиши по своме *вкосу*, како ти кад из пера потече: што не знаш Српски, метни Славенски; што не знаш Славенски, метни Српски; а што не знаш ни Српски ни Словенски, метни како ти драго (што ти прије на ум падне): ће се из два језика (и из треће главе) по својој вољи трећи гради, ту се не може погријешити; само да није чисто као што народ говори, а остало све може поднијети...«

Чак и они који би желели писати народним језиком, у недостатку приручника, често подлежу склоности ка вештачкој конструкцији ако су им недоступни прилази народној речи. »Од почетка Доситеја — јесу Вукове мисли у том правцу — једнако се налази паметни људи, који желе да се управо пише Српски (као што народ говори), и пишу колико који зна и може. Који човјек не зна ни за какву граматику, нити за какав други језик осим свога, он може писати и без своје граматике; и управо онако као што треба: зашто му не може пасти на ум да пише друкчије, него онако као што се говори; тако је н. п. могао Омир спјевати *Илијаду* и *Одисеју* не знајући ни писати, као и наши старци и слијепци што су спјевали толику силу пјесама. Али људи који су што учили, и знаду да језик има некаква правила, они већ не могу писати без граматике (већ ако да је који сам граматик); зашто би (као учени људи) све ради да пишу боље него што се говори, па зато језик по својој памети *поправљају*, а управо *кваре* и *грде* тако н. п. учен Србљин пишући мисли: кад се каже *ору*, *црпу*, *режу*, *мету*, *гребу*, треба казати и *твору*, *трпу*, *тражу*, *прату*, *љубу*; кад се каже *пужем*, *мећем*, *обрћем*, треба казати и *пужати*, *мећати*, *обрћати*; кад

⁴³ Српски рјечник, V—VI.

⁴⁴ Ово није »славенска« особина, већ народна. Вук ју је омашком уврстио овамо. Исп. даље излагање.

се каже *удављен*, треба казати и *успављен*; кад се каже *требљаше*, треба казати и *вребљаше*; кад се од Славенскога зовут Српски каже зову, треба и од *живут* казати *живу*; кад се (у Славенском језику) каже *дворов*, треба казати и *пастиров*; кад се каже *ћуд ћуди* и *јарад јаради*, треба казати и *смад смади*, *глад глади*; кад се каже *јак јачи*, треба казати и *висок височи*; кад се каже *међу њима*, треба казати и *између њима*; кад не треба казати *много*, него *мноо*, онда не треба казати ни *млаз*, него *мназ*, кад не ваља казати *наместити*, него *намјестити*, онда не ваља казати ни *сметати*, него *смјетати*⁴⁵.

3.3.4. Граматичар је тумач народног језичког генија

»Из овога се види — завршава Вук своје мисли — да је и онима, који су ради, тешко Српски писати књиге без рјечника и граматике«. Поставивши тако књижевника у зависни положај према граматичару и према народном језику, Вук је истовремено одредио и дужност и друштвену обавезу граматичара: граматичар ни сам није овлашћен да гради језик, већ једино што може, то је да поднесе рачун о особинама народног језика, да сачини евиденцију његових облика и употребу тих облика да сведе у одређена правила. На тај начин он ће протумачити народни језички гениј, којим се морају инспирисати, и којег се морају држати књижевници.

»Ја сам из љубави к Српскоме језику — објашњава Вук свој подухват, — и из жеље да би му се што брже помогло, прије неколико година написао и издао на свијет *Писменицу Српскога језика*... Који су сумњали да што не знаду, могли су се чему и из ње поучити; а који мисле да све знаду, они ће се подерати онакви какви су, макар ко им написао сто најбољи граматика. Из који сам узрока издао ону прву Српску граматику, из оне је исти ево издајем и овај *први Српски рјечник* (и другу граматику)⁴⁶. Затим следи и подношење рачуна о карактеру, о народном пореклу речи које је у *Рјечнику* навео: »Ја могу слободно казати за ове ријечи, што су овђе скупљене, да су све у народу познате, и да се овако изговарају као што су овђе записане...«

Али граматика народног говора има једну слабост: може дати детаљан опис само једног од мноштва дијалеката. Ако књижевник добије слободу (и обавезу), као у Вука (испор. 3. 2.), да пише родним дијалектом, онда је за сваки од њих неопходна посебна експертиза са гледишта његове чистоте и са гледишта »својства језика«, као и посебна граматика?! Вук у то доба дијалекатске разлике није схватао озбиљно, нити је имао дубље увида у њих. Зато је проблем разрешио на једноставан начин: кратким напоменама о броју и врсти »нарјечија«.

»Ја сам овђе — вели он — Српски језик раздијелио на три нарјечија (као што је сам по себи раздијељен), т. ј. *Ерцеговачко*, којим говоре сви Србљи, који живе по Ерцеговини, по Босни (како Грчкога, тако и Турског

⁴⁵ *Српски рјечник*, VI—VII.

⁴⁶ *Цит. д.*, VII.

закона), по Црној гори, по Далмацији, по Рватској и по Србији озго до Мачве, до Ваљева и до Карановца (=Краљева) Ресавско, којим говоре Србљи по Браничеву, по Ресави, по Лијевчу и по Темнићу и горе даље уз Мораву, по наји Параћинској, по Црној ријеци и по крајини Неготинској; и Сремачко, којим говоре Србљи по Сријему, по Бачкој, по Банату, по горњој Мађарској и по Србији око Саве и око Дунава (до Мораве)«⁴⁷.

Пошто је врло сажето (и само делимично) указао на извесне разлике међу »нарјечијима«, Вук прелази на расправу о њиховим предностима или евентуалним слабостима у »књижевној« употреби. »Између ови нарјечија мени се чини да се најједначије изговарају ријечи у Ресавскоме: зашто се у Сремачком може чути (понајвише у њекојим глаголима...) и по Сремачкоме и по Ресавскоме, н. п. *разболитисе* и *разболетисе*, *стидитисе* и *стидетисе*, *летити* и *летети*, *позеленити* и *позеленети* и т. д. Тако се исто ове ријечи могу чути у Ерцеговачкоме по Ерцеговачки и по Сремачки, н. п. *стиђетисе* и *стидитисе*, *лећети* и *летити*, *позелењети* и *позеленити*, *виђети* и *видити*, *ослијепљети* и *ослијепити* и т. д.«⁴⁸

У закључку о проблему дијалекатске разведености Вук, уместо инструкције како да поступе књижевници за које граматика није писана, и који се њоме само под извесним условима могу служити, ограничава се на оцену о њиховој »лепоти«: »Мени се ни једно ово нарјечје не чини лепше ни милије од другог, него су ми сва три једнака; а ову сам књигу писао Ерцеговачким: а) што се тако говори онђе ће сам се ја родио, и тако сам најприје од мајке и од оца научио говорити; а б) да виде Сријемци и Бачвани и Банаћани, како њиова браћа и по овим земљама говоре: зашто се до сад о том ништа није писало«⁴⁹.

*
**

На тај начин Вук од једног у основи компромисног схватања о књижевном језику као делу колективног договора књижевних посленика долази до убеђења (у којем примећујемо већи Копитарев утицај него на почетку) да у питањима књижевног језика главни и једини судија — мора бити народни језик. Тумач његових тајни јесте граматичар, а књижевник је упућен на њега.

⁴⁷ Цит. д., XVI. — У *Песнарици* је дата нешто другачија интерпретација, уп. *Сабрана дела*, 113.

⁴⁸ Цит. д., XVIII.

⁴⁹ Цит. д., м.